

Skandinavismens åbne og lukkede vinduer

| RASMUS GLENTHØJ & MORTEN NORDHAGEN OTTOSEN: *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*, Gads Forlag, København 2021, 632 sider, 399,95 kr.

„Hvorfor gøede hunden ikke“? Spørger forfatterne med en allusion til Sherlock Holmes’ opklaring af mysteriet om præmiehingsten Silver Blazes forsvinden i Conan Doyles berømte novelle af samme navn. Kunne hunden ikke gø, eller skyldtes det helt andre årsager, som den ikke kunne lastes for? Det gjorde det som bekendt, og som med den uskyldige vagthund forholder det sig også med skandinavismen. Den fejlede ikke, fordi den ikke kunne gø, og den var ikke dømt til at fejle, fordi den var for vag og uklar, og heller ikke fordi den druknede i punch og blev ført frem af fantaster og utopister uden sans for de politiske realiteter. Det er ellers den traditionelle „grundfortælling“ om skandinavismens nederlag, og det er den, forfatterne har sat sig for at nuancere i deres stof- og kildemættede fremstilling.

Skandinavismen var en af „fortidens mulige fremtider, der ikke blev realiseret“ (s. 18). Når historikerne hidtil i overvejende grad har overtaget grundfortællingen, skyldes det, at de har læst historien baglæns i stedet for forlæns med den bagklogskab, som „gør historien, som *ikke* skete, til historien, som var dømt til at fejle“ (s. 11). De har ukritisk overtaget antiskandinavisternes kritik og bør derfor tages som et sent partsindlæg i den samtidige diskussion.

Man har nemlig anlagt et „tunnelsyn“, som det hedder i det veloplagte indledningskapitel, „De døde tanker“. Skandinavismen skal tages alvorligt, fordi „de døde“ tog den alvorligt som en realistisk løsning på en udsat sikkerhedspolitisk situation. Kampen om et forenet Norden var et spørgsmål om „Union eller undergang“, og som vidne for historiens domstol kan forfatterne føre selve Bismarck, realpolitikeren over dem alle! „For resten er jeg meget stærk skandinav“, skal han have udtalt til den danske politiske agent Julius (Jules) Hansen (s. 4). Betyder det, at Bismarck ikke forstod sig på skandinavisk politik, eller er det snarere historikerne, der har taget fejl af skandinavismen? At „grundfortællingen“ må ændres? Spørgsmålet må opfattes retorisk, for det er forfatternes hovedtese, at „grundfortællingen“ skal erstattes af en ny.

Det skal på forhånd fastslås, at det er lykkedes gennem afhandlingen at dokumentere og argumentere for denne tese. For det første ved at sætte skandinavismen ind i en europæisk kontekst, der kan forklare, hvorfor ideen blev taget alvorligt af Europas statsmænd, selv om synet på den naturligvis vekslede med staternes interesser. For det andet

ved at anlægge en alternativ tilgang til 1800-tallets nationalisme og statsdannelse, der med forfatterens ord i højere grad svarer til fortidens egne forestillinger. I en tid, hvor den moderne nationalstat endnu ikke var en etableret statsdannelse i Europa, var nationalismen drevet frem af et „fremtidshåb og en forventningshorisont“ hos de nationer, der endnu ikke var samlet, eller en frygt for fremmed dominans og undergang hos små og svage nationer som de skandinaviske. Det gælder for så vidt stadigvæk, kunne man indvende, men skandinavisernes opfattelse af politik byggede i ekstrem grad på det geopolitiske „tærskelprincip“, en nationernes junglelov, hvor små og ressourcetsvage nationer ikke havde nogen historisk berettigelse og var dømt til at blive opslugt af de store. Skandinavisterne var med forfatterens ord „besatte af størrelse“ (s. 36ff.), og det kan i øvrigt også være et godt bud på, hvorfor en mand som D.G. Monrad og flere med ham ikke troede, at Danmark kunne overleve som selvstændig stat uden Slesvig.

1848 var „udførelsen af en idé“, uden idé ingen revolution, citeres den italienske republikaner Cattaneo for, og det samme gjaldt skandinavismen. Det giver derfor god mening med Cattaneo at efterspore den idé, som inspirerede samtidens mest indflydelsesrige politikere til at „planlægge den dansk-tyske stats undergang for at skabe en skandinavisk union“ (s. 8). Det er projektet i bogens første seks kapitler, der er inddelt i op mod fire snese fængende rubrikker, der kan guide læseren gennem det omfangsrige stof. Her efterspores de døde tanker, både tilhængernes og modstandernes, dels på det idéhistoriske plan med skandinavismens forskellige forgreninger i engelsk empirisme og tysk idealisme, dels i det europæiske statssystem, hvor Wienerkongressens system kom under stigende pres fra tærskelsystemet. Tidens nye mænd som Napoleon 3. og Bismarck følte sig ikke bundet af gamle traktater og aftaler, de var dynamiske og skruppelløse og kendte deres Machiavelli. Fremstillingen underbygges af den fornemme billedside, hvor der især er lagt vægt på at indfange tidens mentale landskab. Sådan tænkte de, og navnlig sådan følte de, fra haugianerne i de norske bygder til digterkroningen i Lund, fra officielt historiemaleri til respektløse karikaturer, fra kongerne til „Hr. Sørensen“.

Resten og størstedelen af afhandlingen frem til det afsluttende kapitel er viet begivenhedshistorien. Den kommer man nemlig ikke uden om, hvis man skal forstå, hvorfor hunden ikke gøede, for den politiske skandinavismes udfordringer var almene og gjaldt mere eller mindre for alle nationale bevægelser i Europa. Selv ikke summen af dem umuliggjorde skandinavismen, hedder det kategorisk, og det skærper unægtelig læserens nysgerrighed efter at erfare, hvorfor det alligevel gik, som det gik, men herom senere.

De åbne vinduer

Som det første knudepunkt i udviklingen eller med forfatterens ord „vinduer“, der stod åbne for skandinavismen, peges på 1848 og den Første Slesvigske Krig, hvor svenske og norske studenter sluttede op om Danmarks sag, og Sveriges kong Oscar tilsyneladende fulgte trop. Men „folkenes forår“ endte som bekendt i „nationalismens vinter“ med „den europæiske nødvendighed“. I stedet kom Danmark i kløerne på den russiske ørn med helstatens officielle stadfæstelse i Londontraktaten 1852.

Herefter gik skandinavismen fra at være en oppositionsbævegelse til at blive et dynastisk projekt i kong Oscars hænder med tilslutning fra kong Frederik, der hadede den tronfølger (den senere Christian 9.), som han selv havde forpligtet sig til. Denne politik åbnede et nyt vindue og havde sine bedste muligheder fra 1854 til 1857, hvor Krimkrigen lammede Rusland og svækkede dets muligheder for at opretholde Londontraktaten. Prins Christians arvefølge hang i den tyndest tænkelige tråd, men Oscar tøvede for længe, og kort tid efter satte sygdom ham ud af spillet. Novembertraktaten 1855, der skulle have kastet Sverige-Norge ind i krigen på Vestmagternes side og endegyldigt klippet vingerne på den russiske ørn, kom for sent (s. 530). Endnu et vindue var lukket, og efterfølgeren Karl 15. havde nok viljen, men ikke de personlige forudsætninger for at tage tråden op.

De følgende kapitler er helliget årene 1863-1865 og betegnes som den politiske skandinavismes kulmination (s. 20), mens det „præcise dødstidspunkt“ fastsættes til Preussens sejr over Østrig i 1866. De er afhandlingens væsentligste både i omfang og betydning, hvor forfatterne slår de sidste vinduer op for skandinavismen. Med Frederik den 7.s død indtraf det „psykologiske øjeblik“, hvor Bernadotterne fik deres store chance for at skubbe den forhadte tronfølger af tronen, og hvor det summede og gærede af revolution og oprør i København. De fodslæbende jyder var ganske vist et problem, men dem regnede man med at pacificere med de norsk-svenske tropper, som skulle følge med kong Karl til København. Især i foråret 1864 stod vinduet åbent, for Frankrig og Preussen var gunstigt stemt for en skandinavisk union under et Storsverige, men da det kom til stykket, turde Karl ikke gribe chancen og forhindrede også sin bror prins Oscar i at gøre det.

I den traditionelle „grundfortælling“ afvises revolutionsplanerne som det rene opspind, men det er ikke korrekt, når forfatterne hævder, at de „glimrer ved deres fravær“ i historieskrivningen (s. 29). De omtales og tages skam alvorligt af Erik Møller, som er en af de forjættede historikere, forfatterne står på skuldrene af. Møller konstaterer nærmest lidt forundret, at „aktivistiske dragelser rakte i novem-

ber 1863 åbenbart langt omkring“, og mener, at de nåede „meget højt op“.1 I forfatternes grundige analyse får vi nu fast grund under fødderne og sat planerne ind i en europæisk kontekst. Det støtter i høj grad tesen om, at skandinavismen skam var en alvorlig og om nødvendigt blodig sag, som derfor også bør tages alvorligt af historikerne.

Hvorfor gøede hunden ikke?

Med en virtuos udfoldelse af kontrafaktisk historieskrivning efterlades i afhandlingen indtrykket af, hvor snublende nær skandinavismen var på at blive realiseret. Men når skandinavismen nu var en livssag og tilmed realistisk, hvorfor fejlede den så, når de samtidige nationale enhedsbevægelser på den italienske halvø og i Tyskland lykkedes under langt mindre gunstige betingelser? Det var jo ikke fordi, skandinavi-sterne var sværmeriske utopister, eller skandinavismen var en teoretisk sæbeboble, har vi hørt. Andre tungtvejende årsager må have spillet ind, men hvilke? Det giver forfatterne et bud på i det afsluttende kapitel, som de med deres sans for *click bait* har kaldt, „et fremmed land“.

Skandinavierne havde et „personaleproblem“, lyder forklaringen kort og godt. De manglede nemlig en „statsmand der havde blik for, hvornår vinduerne var åbne, og hvordan de kunne udnyttes“ (s. 540). Ganske vist slår forfatterne syv kors for sig over for dette „håbløst gammeldags“ historiesyn. De er tydeligvis ikke ganske trygge ved deres egen forklaring, men for det første hersker der langt fra konsensus om „gammeldags“ og „moderne“ i historieskrivningen, og for det andet vil det være i god samklang med samtidens genidyrkelse. D.G. Monrad og baron Blixen Finecke for blot at nævne nogle eksempler sukkede gentagne gange over manglen på et „politisk geni“ i den hjemlige andedam, selv om Monrad i sine manier ulykkeligvis selv troede, at han var det.

Man må uden videre medgive, at Skandinavien savnede en Bismarck eller en Cavour, og at deres betydning for de nationale enhedsbevægelser i deres respektive lande ikke kan overvurderes. De ledende skandinaviske politikere spillede slet ikke i den liga, og aktørerne i andet geled kunne henfalde til det rene kandestøberi. Her har forfatterne især set sig gal på *Fædrelandets* redaktør Carl Ploug, som de ikke kan tilgive, at han først og fremmest var journalist, der levede af at sælge nyheder, og som sådan begik de til faget hørende indiskretioner. Men så rigtigt dette i øvrigt måtte være, forekommer „personaleproblem“

1 Erik Møller: *Skandinavisk stræben og svensk politik omkring 1860*, Kbh. 1948, s. 321-324, 370-372; Jes Fabricius Møller: *Dynastiet Glücksburg*, København 2013, s. 109.

alligevel at være en noget pauver konklusion oven på 500 siders tæt analyse.

Og så galt står det da heldigvis heller ikke til, for undervejs peger forfatterne selv på væsentlige strukturelle barrierer, der kunne tyde på, at skandinavismen alligevel ikke havde så gode betingelser endda. Wienerkongressens system var med forfatternes ord „ekstremt vanskeligt“ for skandinavismen, selv om fremtiden tilhørte de mænd, der ville bryde med det (s. 524). Indtil Krimkrigen var Rusland systemets mægtigste beskytter og stod som en formidabel modstander. Til dette system måtte også regnes den dansk-tyske helstat, hvor Holsten spærrede vejen for en alliance med Sverige, der under ingen omstændigheder ville vide af denne tyske gøgeunge i den skandinaviske rede. De nordiske kongehuses dynastiske interesser kunne også krydse de skandinaviske, som når kong Frederik ikke ville opgive sit hertugdømme Holsten, eller spørgsmålet om arvefølgen blev akut efter hans død, hvor der simpelt hen var for mange konger og prinser i spil. Og endelig understreger forfatterne selv, at skandinavismen aldrig blev en folkelig bevægelse, men forblev et elitært, urbant anliggende. I Danmark var især jyderne skeptiske, selv om det nationale Venstre tog bevægelsen i favn, men Venstre var så mange ting. Disse og andre sten på vejen kunne jo tyde på, at materialiseringen af de skandinaviske drømme ville have oversteget evnerne selv for en statsmand af format.

Det gælder måske også de storpolitiske konjunkturer, at forfatterne har set for lyst på dem. Vist havde Bismarck, kejser Napoleon, dronning Victoria, lord Palmerston og alle de andre ved flere lejligheder luftet skandinaviske sympatier, men grænsen mellem privat selskabelighed og officielt diplomati var flydende, og alt både revl og krat blev omhyggeligt noteret ned og rapporteret hjem. Det vrimlede med private og officøse aktører på det politiske marked, og når Bismarck i en privat samtale med Jules Hansen, eller Napoleon 3. over for baron Blixen Finecke, udtalte sig i skandinavistisk retning, kan det have været uforpligtende prøveballoner eller blot en af flere mulige optioner. Desuden var der så langt fra tale om en skandinavisme, som danske skandinavister kunne tilslutte sig. I Frankrig og Preussen var den koblet sammen med en deling af det danske monarki mellem et Storsverige og Preussen, der havde betydet en udslettelse af Danmark som selvstændig stat. Det var en konsekvens af det såkaldte tærskelprincip, der for de små drejede sig om overlevelse, men for de store om ekspansion og nye territorier, og vi hørte jo nu en gang til de små!

Spørgsmålet melder sig derfor, om ikke forfatterne har overvurderet mulighederne og undervurderet vanskelighederne? Et godt eksempel kunne være det legendariske og omstridte møde på kong Karls

sommerslot Ulriksdal den 8. september 1863 mellem kongen og hans ledende ministre.

Hvornår døde alliancen?

I den snævre kreds på Ulriksdal blev det besluttet at konsultere Frankrig og England, inden man gav grønt lys for den danske regerings hede ønske om en dansk-svensk forsvarsalliance. „Et håndfast afslag“ som hævdede af Hans Vammen,² eller bare en udsættelse? Ifølge „grundfortællingen“ stak Hall Rigsrådet blå i øjnene ved mod bedre vidende at foregøgle det en snarlig alliance, mens forfatterne argumenterer for det modsatte. Hall var i god tro, alliancen levede skam videre, og døden indtraf først i februar 1864 efter rømningen af Dannevirke. Tolkningen af mødets udfald spiller en central rolle for værkets tese om „de åbne vinduer“ og de forspildte chancer. Men hvis svenskerne allerede opgav alliancen i september 1863, kunne det jo tyde på, at det skandinaviske projekt ikke var så realistisk som hævdede, og at vinduerne fra det tidspunkt var tilskoddet.

Det skal ikke bestrides, at de svenske udmeldinger var så tvetydige og uldne, at et blankt afslag ikke lader sig påvise, før rømningen af Dannevirke afgjorde sagen. Der herskede stor uenighed i den svenske regering mellem udenrigsminister Manderström og åbenlyse modstandere som finansminister Gripenstedt. I tilgift kom så en uberegnelig kong Karl, der lignede sin afdøde danske kongebroder i sin trang til uoverlagte bravader og heroiske attituder. Og Karl var jo ikke kun svensk, men også norsk konge, og nordmændene havde deres egen nationale dagsorden. Regeringens og Stortingets godkendelse skulle indhentes, inden dobbeltmonarkiet kunne forpligte sig. Det måtte give indtrykket af, at hvert eneste skridt frem mod en alliance blev fulgt af halvandet tilbage, men var Hall virkelig så naiv, at han ikke ænsede faresignalerne?

Nej, det var han naturligvis ikke, og aktørerne giver selv skeptikerne de bedste argumenter i hænde. Først og fremmest Hall selv, men også svenske skandinavister på højeste niveau som prins Oscar og Henning Hamilton, og de må jo tillægges fortolkerværdi. „Nu har jeg tabt mit fodfæste“, var Halls reaktion, da han modtog Manderströms depeche af 5. oktober 1863 om resultatet af Ulriksdalmødet, mens prins Oscar tårevædet udtalte, at „man da aldrig kunne stole på noget“ (s. 407). Beslutningen om at indhente den norske regerings udtalelse senere på måneden beskrives som en ny „bølgedal“ for alliancen, mens

² Hans Vammen: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, København 2011, s. 178.

kong Karls trontale den 8. december yderligere måtte give offentligheden det indtryk, at alliancen var „havareret“. Med den tyske Glücksborger (Christian 9.), der nu sad på tronen, ville Karl ikke slutte aftale. „Det hårdeste slag“, skrev Hall til Manderström, der skammede sig, og det samme gjorde hans gesandt i København, Henning Hamilton, der nærmest rutinemæssigt bad om sin afsked ved hvert nyt løftebrud fra sin regering. Svenskerne fastholdt beslutningen på Ulriksdal om Vestmagternes støtte som en betingelse for en alliance, men der er intet, der tyder på, at Frankrig og da slet ikke England var indstillet på at blande blod med skandinaverne, selv om man satte sin lid til Napoleon 3. og et regeringsskifte i England. Det kom nok ikke bag på svenskerne og burde heller ikke gøre det på Hall. Disse og andre vidnesbyrd lægger forfatterne selv ærligt på bordet i et afsnit, som de betegnende nok kalder „Planerne ramler“, men alligevel gentages det næsten som en litani, at alliancen skam levede videre.

Det kunne se ud som „desperation at fortsætte en politik på et så svagt grundlag og efter så mange skuffelser“, skriver de rigtigt om Hall, og det var nok sagen i en nøddeskal (s. 431). Alliancen førte en skintilværelse som et desperat håb hos Hall og i de svenske aktørers dårlige samvittighed. Realpolitisk døde den på Ulriksholm, men i det mindste døde den ikke i stilhed. Den blev kvalt i omsvøb og udflugter, som skulle kamuflere dødsfaldet, og det dokumenteres overbevisende i forfatternes gennemgang. Navnlig var kong Karls ledende minister Louis de Geer langt fra så konsekvent og stålsat i sin modstand mod en skandinavisk alliance, som han mange år senere brystede sig af i sine erindringer på et tidspunkt, hvor „grundfortællingen“ om den dødsdømte skandinavisme havde vundet hævd i offentligheden.

Med denne afhandling vil det herefter være hævet over enhver berettiget tvivl, at skandinavismen stod som et seriøst alternativ til de tre nordiske nationalstater, der blev historiens udgang, og at denne udgang hverken var uundgåelig eller selvfølgelig.

Man betvivler ikke forfatternes ord om, at det har været en „atlasopgave“ at optrevle skandinavismens vidt forgrenede netværk og gennemgå mængden af kilder, der ligger spredt i skandinaviske og udenlandske arkiver. Enhver, der har haft sin gang på arkiver, vil vide, hvor tidskrævende og til tider også frustrerende, det må have været, men det har i høj grad lønnet sig. Der er tale om et hovedværk til Nordens historie, hvor skandinavismen løftes fra en nordisk ind i en europæisk kontekst, og den nyeste forskning i nationale bevægelser inddrages.

Afhandlingen kræver imidlertid også meget af sin læser. Forfatterne kunne med fordel have lettet lidt på Atlas' byrde ved at begrænse de mange, indrømmet skarpsindige, kontrafaktiske analyser, og

mængden af diplomatiske kontakter. De er selvfølgelig centrale for afhandlingens tese om, at skandinavismen ikke var dømt til at fejle, men det kan også vække mistanken om, at forfatterne underspiller de vanskeligheder, som til syvende og sidste fik skandinavismen til at fejle og har grebet til *overkill* for at døde tvivlen. Den mageligt anlagte læser kunne være fristet til at søge hjælp i det meget omfattende person- og stedregister, men han risikerer at blive skuffet, for et par stikprøver afslører, at henvisningerne desværre er højst upræcise. Ærgerligt i et værk, der utvivlsomt vil blive flittigt konsulteret i fremtiden.

Niels Clemmensen